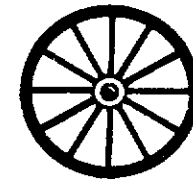


INSTITUT ZA PROUČAVANJE NACIONALNIH ODNOSA
SARAJEVO



JEZIK I KULTURA ROMA
I ROMANI ČHIB THAJ KULTURA
ROMANI LANGUAGE AND CULTURE
ЯЗИК И КУЛЬТУРА ЦЫГАН

SEPARAT

Sarajevo, 1989.

Branko Tošović, Sarajevo — Jugoslavija

ROMSKI JEZIK I ROMOLOGIJA U SOVJETSKOM SAVEZU

Možda je ovo izlaganje najprikladnije započeti mišlju ruskog istraživača Štibera izrečenom 1895: »Svi azijski narodi... prodirali su u Evropu s osvajачkim namjerama; samo su Romi¹⁾ stupili na evropski kontinent bez ikakve pomisli o osvajanju ili porobljavanju bilo koga, ali u isto vrijeme bez bilo kakve želje da se nekome potčine, da odustanu od svoje slobode i da se stope sa njima tuđim narodima« (67, 521). I još nešto s tim u vezi. U jedinom profesionalnom pozorištu Roma u svijetu — teatru Romen u Moskvi nedavno je završena 55. sezona predstavom »Mi Romi«, u kojoj dominira ideja o tome da su Romi krenuli iz Indije za suncem, ali da je jedan njihov dio odustao od praćenja sunca pa se uputio tamo odakle ono izlazi. Upravo je taj ogranak i naselio Rusiju. Nauka ukazuje na to da su Romi stigli na njeno tle iz dva pravca: južnog (preko balkanskih zemalja) u XV i XVI vijeku i sjevernog (preko Njemačke i Poljske) u XVI i XVII stoljeću.

Danas u Sovjetskom Savezu živi 209.000 Roma (prema popisu stanovništva iz 1979).²⁾ U odnosu na druge zemlje SSSR se po broju Roma nalazi na četvrtom mjestu: ČSSR 20%, Rumunija 17,7%, Bugarska 16,9%, SSSR 16%³⁾ (68, 336).

Jezik kojim govore Romi u Sovjetskom Savezu nije homogen. Teritorijalno on se raspada na nekoliko dijalekata. U evropskom dijelu SSSR-a postoje sjeverni i južni dijalekti. Sjeverni se dijele na dvije skupine: baltičku i njemačku (dijalekt Roma koji su iz Poljske stigli na Volgu u drugoj polovini XIX vijeka). U južne dijalekte spada ukrajinska grupa, balkanska grupa (dijalekt krimskih Roma i Roma Ursari iz Moldavije i južnog dijela Odeške oblasti), vlaška grupa (dijalekt pod snažnim uticajem rumunskog i moldavskog jezika), karpatska grupa (dijalekt mađarskih Roma Zakarpatske oblasti Ukrajine). Poznati istraživač romskog jezika Sergijevski ističe da su ti dijalekti međusobno dosta bliski i da Romi Sovjetskog Saveza lako razumiju jedni druge (59, 8). Samo su, po njegovu mišljenju, dijalekti dobili posebnu boju tamo gdje su Romi bili okruženi stanovniš-

¹⁾ U ruskom jeziku isključivo se upotrebljava jedan naziv za Rome i njihov jezik: *цыган, цыганский язык*. U ovom tekstu mi se pridržavamo naše terminologije.

²⁾ Godine 1975. bilo ih je 175.000, od čega je 98.000 naseljavalo Rusku federaciju, a 30.000 Ukrajinu.

³⁾ Procenat je izveden iz ukupnog broja Roma u svijetu (oko 1,300.000).

tvom koje je govorilo neslovenskim jezicima. Takav je slučaj sa jermenskim Romima (tzv. Boša) u Zakavkazju i krimskim Demerdži, koji više govore na tatarskom nego na romskom.

Kao i u drugim zemljama, romski jezik u SSSR-u od samog dolaska Roma bio je pod jakim uticajem domaćih jezika. On je najviše izražen u leksici. Romski jezik ima u sebi nanosa ne samo iz jezika SSSR-a nego i iz jezika zemalja kroz koje su Romi prolazili na putu za Rusiju, npr. turskog, grčkog, južnoslovenskih jezika, mađarskog, rumunskog, njemačkog, poljskog i dr. Sergijevski pretpostavlja da su sljedeće riječi ruski Romi preuzeli od Južnih Slovena tokom boravka na Balkanskom poluostrvu (on se ne usuđuje da kaže od kojih Južnih Slovena): *блата* (blato), *бреза*, *гра-чавица* (krastavac), *дрво* (drvo), *зелен* (zelen), *горак* (gorak), *крал* (kralj), *грло* (grlo), *лак* (lak), *поро* (prijatelj; »od srpskog *more* i *bre*, ali može biti sama riječ od rom. skraćenice *муро*, *мрало* (mráz), *свэто* (svjetlost), *српсучи* (srpski Romi), *трјно* (tijelo), *шатор* (šator) itd. — 57, 105—107. Ventcel pak izričito tvrdi da su riječi *прахо* (prašina) i *пата* (patka) došle iz srpskohrvatskog jezika.⁴⁾ Od svih uticaja ruski je svakako najizrazitiji, i to ne samo u leksici nego i u tvorbi, a naročito sintaksi. Ruski je jezik u svakodnevnom životu preuzeo mnoge funkcije romskog jezika. Istraživanja pokazuju da danas 59,1% Roma slobodno vlada ruskim jezikom, a 14,3% drugim jezicima, dok 74,1% smatra romski jezik materinim (69,63). Romi su, kao i u drugim sredinama, bilingvalni, što dovodi do odumiranja jednog dijela leksike, ponekad i one najneophodnije. Tako su kod sjevernoruskih Roma nestale riječi koje označavaju drveće, jagodasto voće, gljive, cvijeće, životinje, ptice i sl. (16, 28). Specifičnosti u leksici romskog jezika Štiber ovako objašnjava: »Vječno skitnički način života Roma, kojima su tuđi bilo kakvi društveni ideali i politički zadaci, nije tražio za izražavanje njihovih materijalnih i duhovnih potreba velik broj riječi. Usljed takvog skitalačkog načina života, povezanog sa stalnim brigama o komadu hljeba nasušnog, Romi su navikli da gledaju sve oko sebe realno i praktično: zato je u njihovom jeziku malo riječi za izražavanje apstraktnih i etničkih pojmova, pri čemu se ponekad svaki od tih pojmova, međusobno nepodudarnih, označava jednom te istom riječju ili se direktno posuđuje iz tuđeg jezika« (67, 541). Sve istraživače leksike romskog jezika iznenađuje neobično malen broj riječi koji su Romi donijeli iz domovine Indije (cifra se kreće oko 400 do 600 korijena indijskog porijekla), a posebno što u tom fondu nema najobičnijih riječi. S tim u vezi Sergijevski kaže: »Čini se čudnim to što Romi nemaju svojih riječi za pojmove kao što su svjetlost, vazduh, jutro, zora, duga, oluja, munja, grad, cvijeće itd., a da se ne govori o nazivima različitih životinja i biljaka osim najpoznatijih domaćih, mada se i ovdje, na primjer, nije našla svoje riječi za mačku. U svim slučajevima kada je potrebno Rom se koristi riječima

⁴⁾ Tvrdnju da je *пата* (*пата*) po porijeklu naša riječ Ventcel je preuzela od Miklošića. Sergijevski se s tim ne slaže i smatra da će to prije biti riječ rumunskog porijekla. U Rječniku srpskohrvatskog jezika dviju matrica *raca* ima uza se oznaku *покр. патка*.

jezika onoga naroda u kome živi« (57, 102). Kao dokaz leksičkog siromaštva romskog jezika Popandopulo navodi riječi *нану* (označava vodu, rijeku, jezero, jezerce, more) i *бap* (pokriva više značenja: kamen, dijamant, dragocjeno kamenje uopšte) — 50, 2. Jedno od posljednjih istraživanja romskog jezika isto tako ističe da je, bez obzira na velik broj posuđenica, leksička struktura romskog jezika veoma siromašna (70). Tome utisku naročito doprinosi odsustvo riječi za označavanje apstraktnih pojmova.

Fonološki sistem romskog jezika sastoji se od 5 samoglasničkih fonema i 42 suglasničke foneme. U odnosu na ruski jezik specifičnost predstavlja suglasnik [r'], koji je blizak ukrajinskom [r'], a takođe afrikata [dʒ], što se susreće samo u riječima preuzetim iz grčkog. U romskom jeziku sačuvane su aspirate karakteristične za indijske jezike [rx], [tx] — [rx'], [kx] — [kx']. Iskonsko romske riječi nemaju udvojene suglasnike izuzev *л* u nekim glagolima. Akcenat je ekspiratorni, ali ne tako jako izražen kao u ruskom. On se većinom nalazi na posljednjem slogu. Slično ruskom jeziku, vrlo je markantno obilježje tvrdoća — mekoća (u romskom jeziku postoji 16 suglasničkih parova s mekim i tvrdim suglasnicima).

U morfološkoj strukturi romski jezik karakterišu neke specifičnosti. Imenice imaju dva roda (muški i ženski), šest padeža, jedninu i množinu. Pridjevi obično dolaze u dva padeška oblika: nominativu i zavisnom padežu na -ə, -e. Prva tri redna broja ukazuju na slovensko porijeklo: *нэро*, *дрво*, *трјно*. Zamjenice se mijenjaju kao imenice s istim nastavkom. Glagoli imaju lice, broj, vrijeme, način. Indikativ se sastoji od četiri vremena: sadašnje, buduće svršeno (prosto), buduće nesvršeno (složeno) i prošlo nesvršeno (imperfekt). U savremenom romskom jeziku gotovo da se ne upotrebljavaju glagolski prilozi. Postoje participi, aktivni i pasivni, ali je nestala njihova promjena po padežima. Malo je pravih prijedloga. Određeni član *о*, *ə* gotovo da je izgubljen (pretvorio se u riječju). U sistemu uzvika nalazi se nekoliko posuđenica iz ruskog jezika (*aj!*, *oj!*, *ej!*). Za sintaksu je karakteristično gubljenje sintetičkih veza u rečenici i njihova zamjena analitičkim. Struktura rečenice dosta je jednostavna. U tvorbi riječi uglavnom se primjenjuje sufiksacija, dok je prefiksacija gotovo isključivo vezana za glagole. Skoro da nema složenih riječi.

Do revolucije Romi nisu imali svoju sopstvenu pismenost. Zbog toga su se autori svih priručnika romskog jezika služili ruskom azbukom. Nakon pobjede oktobarske revolucije nova sovjetska vlast donijela je odluku da se za jezike bez pisane tradicije stvori pismenost (više o tome v. 62). U tom se kontekstu našao i romski jezik. Posla oko izrade nacrtu azbuke romskog jezika prihvatio se M. V. Sergijevski, u jesen 1926. godine. On se, po sopstvenom priznanju (23, 9—10), do tada nije bavio romskim jezikom pa je bio primoran da ga bolje prouči. Na osnovu jezika moskovskih Roma Sergijevski je sačinio nacrt azbuke, koji je zatim prihvatio Narodni komesarijat za prosvjetu RSFSR. Tako je jedan dio Roma prvi put u svijetu dobio mogućnost da se služi svojim pismom. Usvojena azbuka stvorena je na bazi ruske azbuke i sastoji se od 32 slova. Samo jedno slovo

ne postoji u ruskoj azbuci — ř. Pošto u romskom jeziku ima više glasova nego slova, nekoliko se glasova označava istim slovom. Meki znak, kao i u ruskom, služi samo kao signal za mekoću prethodnog suglasnika. U romskom pravopisu preuzeta su mnoga pravila iz ruske ortografije.

U stvaranju romske pismenosti neobična je jedna stvar. Rad na izradi pisma za Rome odvijao se u periodu kada je generalna linija u standardizaciji jezika SSSR-a bez pisane tradicije bila latinizacija (1923—1932), odnosno uzimanje za osnovu latiničnog pisma.⁵⁾ Međutim, baš u to vrijeme romski jezik dobio je azbuku stvorenu na bazi ćirilice i to je, koliko nam je poznato, jedini izuzetak među ostalim jezicima. Prihvatanje ćirilice, s druge strane, dovelo je do toga da romski jezik ne zahvati drugi ortografski val — masovni prelazak na ćirilicu naroda koji su u navedenom periodu dobili pismenost na bazi latinice — val koji je započeo negdje od 1936. godine. Ovaj momenat veoma je interesantan za sociolingvističke analize.

Uglavnom, Romi su tridesetih godina ovog vijeka dobili pismenost i od tada počinje intenzivna prosvjetna, izdavačka, kulturna i druga aktivnost. Štampaju se prvi školski priručnici na romskom jeziku (gramatike, bukvari, čitanke i sl.), izdaju književna djela, antologije, almanasi, zakonodavni dokumenti (npr. Ustav). Godine 1927. počeo je da izlazi, prvi put u svijetu, časopis za Rome *Романі Зоря*, a u maju 1932. pojavio se još jedan — *Нэво дро.м.* Već 1931. otvara se i pozorište »Romen«. Radi što bržeg uvođenja pismenosti, podizanja kulturnog nivoa, izmjene načina života, formira se 1926. godine Sveruski savez Roma, ali se iznenada već 1928. ukida (1927. imao je 640 članova). Godina 1929. donosi i prvi prevod na ruski jezik pjesme jednog romskog pjesnika. U to vrijeme obrazuje se i Komisija za proučavanje Roma pri Odjeljenju za nacionalne manjine Instituta za metode školske prakse. Tridesete godine u pravom smislu predstavljaju procvat romske pismenosti, kulture, umjetnosti. To je trajalo još koju godinu, a onda je, što je vrijeme prolazilo, sve manje bilo izdanja na romskom jeziku i sve se manje spominjala romska pismenost. Danas se romski jezik i romska pismenost rijetko susreću u analizama tzv. mladopismenih jezika.⁶⁾ Od romskih institucija ostalo je samo pozorište Romen.

Očigledno je da je proces standardizacije romskog jezika zašao u vode koje nisu bile predviđene. U tome se, možda, i krije odgovor na pitanje zašto se sve to prećutkuje i zaobilazi u sovjetskoj sociolingvistici.

Kada se govori o odnosu romskog jezika prema jezicima koji ga okružuju, obično se ima u vidu uticaj tih jezika na romski, što je neosporno osnovni interakcijski pravac. Međutim, ne može se reći ni da romski

⁵⁾ Kao ilustraciju dovoljno je spomenuti samo naslov jedne knjige izašle tih godina: Latinizacija — oruđe lenjinske nacionalne politike (64).

⁶⁾ Recimo, u radu K. M. Musajeva »Azbuka jezika naroda SSSR-a« (45) romski se jezik uopšte ne spominje, iako se daju podaci o svim jezicima Sovjetskog Saveza. Ista je stvar i sa knjigom »Pokušaj usavršavanja azbuka i ortografija jezika naroda SSSR-a« (46).

jezik ne djeluje na okolne jezike. Jedna od najinteresantnijih stvari na ovoj ravni jeste činjenica da su romski elementi prisutni u gotovo svim tzv. uslovnim ili tajnim jezicima Evrope i Azije. Uzrok te pojave Bondaletov vidi u postojanju tijesnih i dugotrajnih kontakata sa romskim stanovništvom onih koji se služe argoom. S tim u vezi on iznosi podatak da je skoro do sredine XIX vijeka romski jezik smatran vještačkim jezikom, odnosno poistovećivan je sa tajnim argoom (12, 235). Jednu od prvih studija o romskim elementima u ruskom jeziku napisao je Baranjikov (8). U njoj ističe da od svih tipova ruskih argoa romski elementi čine značajan dio samo jezika lopova. Razlog je, po njegovom mišljenju, u tome što Romi, naročito oni koji se skiću, po prirodi svog posla ne dolaze u tješnji i dugotrajniji dodir sa predstavnicima drugih profesija, osim sa lopovima (8, 139). U ruskom jeziku lopova Baranjikov je našao više od 200 romskih riječi, koje se odnose na najobičnije pojmove. Romski se elementi, kad dospiju u argo, prilagođavaju zakonitostima ruske fonetike. Pomenuti istraživač je u jeziku lopova registrovao neke romske lične zamjenice, dosta glagola, sve brojeve od jedan do deset, mnoge imenice (najviše one koje označavaju rodbinske odnose, zatim nazive životinja, novca, dijelova tijela itd.). S druge strane, u jeziku zanatlija i trgovaca gotovo da i nije bilo romskih elemenata (nađeno je svega tridesetak riječi).

Romski je jezik interesantan ne samo za sociolingvistiku nego i za neke druge lingvističke pravce, posebno one koji imaju interdisciplinarni karakter. Ovdje bismo spomenuli jedan, koji nije usko lingvistički. To je semiotika. Poznato je da se Romi, osim jezika, za sporazumijevanje koriste posebnim materijalnim znacima. Neverbalni znakovni sistem Romi su tako dobro razvili da predstavlja veoma efikasno sredstvo prenošenja najrazličitijih poruka. U sovjetskoj romologiji, a vjerovatno i svjetskoj, nije dovoljno proučen ovaj način komuniciranja. Na ruskom jeziku do sada su, koliko nam je poznato, objavljena samo dva rada — jedan 1897, a drugi 1928. U prvom nepoznati autor govori o nomadskim znacima ruskih Roma i ističe: »Skitalački znaci Roma čine, vjerovatno, jednu od najinteresantnijih osobenosti tog nomadskog naroda. Da bi uspostavili kontakt sa drugim stranstvujućim srodnicima i zemljacima, Romi su izumili izvanredan jezik koji se sastoji od znakova. Svako pleme ima svoj znak, pri čemu svaki član može pridodati tome znaku svoje obilježje. Jezik nomadskih znakova krajnje je složen. Za njegovo izražavanje upotrebljavaju se svakoake stare krpe, kamenje i granje...« (39, 351).

Najzad, nekoliko riječi o ruskoj i sovjetskoj romologiji. Prva ruska istraživanja Roma, njihova jezika, kulture, života dolaze iz prve polovice XVII stoljeća. Otada interesovanje za ovaj narod i njegov jezik sve više raste i kulminira tridesetih godina ovog vijeka. U periodu od 1624. do 1966. objavljeno je 2.432 rada (prema Satkevičevim podacima — 56). Oni obuhvataju sve aspekte života Roma: porijeklo, običaje, ishranu, odijevanje, stanovanje, moral, sujevjerje, religiju, jezik, umjetnost (posebno muzičku), školstvo, seobe itd. Najveći dio radova napisan je na ruskom jeziku, ali ih ima i na drugim jezicima — romskom, ukrajinskom, bjeloruskom, leton-

skom, engleskom, francuskom, njemačkom... Istraživanja se odnose na proučavanje Roma u Rusiji (Sovjetskom Savezu) i svijetu (govori se, recimo, o Romima u Aziji, Persiji, Alžiru, Egiptu, Evropi, Engleskoj, Njemačkoj, Španiji, Finskoj, Mađarskoj, Poljskoj, Čehoslovačkoj, Rumuniji i dr.). Od istraživanja koja se odnose na Rome u svijetu treba istaći radove Ventcel i Čerenkova i u njima klasifikaciju romskih dijalekata Evrope (20, 21). Jugoslovenski Romi spominju se, u literaturi sa kojom raspolažemo, tri puta: prvi put 1877. godine u časopisu Niva, odnosno prilogu »Romkinje koje sirotinjski žive u Slavoniji« (ističe se da Romi ne mogu postati vlasnici zemlje pa su primorani da žive kao skitnice, što im donosi velike neugodnosti) — 65; drugi put u Novostima iz 1891, br. 207 (govori se o Romima koji su se preselili iz Srbije u Černjigovsku guberniju); treći rad je objavljen 1929. u listu »Večernije Izvestija« i tiče se Roma na Balkanu. Dodajemo da se naš naučnik Rade Uhlik često spominje u sovjetskoj romologiji i ističe kao jedan od vrhunskih evropskih romologa.

U poslijeratnom periodu, osim o jeziku, nije nam poznat nijedan značajniji rad o Romina. Ova tematika kao da više nije toliko aktuelna.

Da zaključimo. Romski jezik predstavlja jedan od najneobičnijih specifikuma na jezičkoj karti svijeta i kao takav pruža obilje materijala za različite lingvističke analize, u okviru različitih škola i pravaca. Neophodnost daljeg svestranijeg i dubljeg istraživanja romskog jezika čini se da nema potrebe naglašavati isto kao što je danas suvišno pobijati ono što je Istomin napisao na samom početku ovog stoljeća: »Do sada je još suviše malo urađeno na proučavanju jezika Roma. Pa i nema i nije bilo valjanih razloga za njegovo posebno brižljivo proučavanje: to ne bi moglo poslužiti kao doprinos nauci, zbog nerelevatnosti Roma za opšti istorijski život naroda« (34, 5). Proučavanje Roma može pomoći samom tom narodu da se još više afirmiše i još više uklopi u savremene civilizacijske tokove, može pomoći i svima nama da eliminišemo eventualne predrasude, koje, u nerazumljivim putevima istorije, mogu jednog dana i nas pogoditi.

Aa, Bb, Cc, Dd, Ee,
Aa, Бб, Вв, Гг, Гг'
Dd, Ee, Ёё, Жж, Зз,
Дд, Ее, Ёё, Жж, Зз,
Ии, Кк, Лл, Мм, Нн,
Ии, Кк, Лл, Мм, Нн,
Oo, Пп, Рр, Сс, Тт,
Oo, Пп, Рр, Сс, Тт,
Уу, Фф, Хх, Цц, Чч,
Уу, Фф, Хх, Цц, Чч,
Шш, Ъъ, Ь, Ээ, Юю,
Шш, Ъъ, Ь, Ээ, Юю,
Яя, Ыы.
Яя, Ыы.

Romska azbuka iz bukvara objavljenog 1930. godine

НЭВО ДРОМ

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКО И
ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННО
ЖУРНАЛО

№ 5

Редакция сь штаба: Нацсектор Учпедгиз
Москва, Никомская, 10

Маё 1932 г.

ИНТЕРНАЦИОНАЛО

Сарэ уштэн сарэсвэстостыр
Затрадынэ и бокхалэ!
Хачёла э-годы холатыр
Тэ джял камэл дрэ марибэ.
Сарэ э-свэто розмараса
И хаськираса киркипэн.
И кхэтанэ нэво тховаса
Екх бутянтко джинобэн.

Адава сь свэтытко
Зорало марибэн,
Интернационало
Гэздэла замардэн.

Амэнгэ дром на сыканэла
Ни муш, ни крали, ни дэвал,
Зор амарг амэнгэ дэла
Лаче бутитко джинобэн.
Счюрдаса била, бокх менькаса
И джинобэн затасало.
Хачёв жэ горно, мар зорьса,
Колн састэр сь хачькирдо.

Адава сь свэтытко
Зорало марибэн,
Интернационало
Гэздэла замардэн.

Амэ — екх армия бутитко
Сарэсвэтытко и бари.
Амэнгэ пхув сарэсвэтытко,
Нэ барвалэнгэ жэ ничи.
Колн карэдыня гэздэна
Прэ барвалэнгэ чёрорэ,
Тэ татькирэл о-кхам авэла
Ваш бутяренгэ пхув сари.

Адава сь свэтытко
Зорало марибэн,
Интернационало
Гэздэла замардэн.

Пиридыджинэ:

М. Безлюдско и А. Германо.

РЕДАКЦИЈАТЫР: амарэ поэты М. Без-
людско и А. Германо пиридыджинэ прэ
романы чиб „Интернационало“. Редак-
ция „НЭВО ДРОМ“ мангала бутитконэ

ромэн тэ чинэс, чяцонэс ли кэрдо пи-
ридыджинэ и со треби нике тэ кэрэс,
собя „Интернационало“ прэ романы чиб
сис фидыр, Чинэнте, бутитка роман!

Prva strana jednog broja romskog časopisa Nevo drom

LITERATURA*)

1. Альманахо романэ поэтен. — Под ред. А. Германо Центриздат, Москва, 1930, 84.
2. Аристэ П. Цыганские слова в эстонском языке. — В. кн.: Слово к слову. Таллин, 1965, 115—118 (на эстонском языке).
3. Баранников А. П. Об изучении цыган. — Известия АН СССР, 7-я серия, Отделение гуманитарных наук, Ленинград, 1929, № 5, 369—398, № 6, 467—468.
4. Баранников О. Украинський вплив на циганські говірки України. — На мовознавч. фронті, Київ, 1931, кн. 1, 116—123.
5. Баранников О. Українські цигани. — Всеукраїнська АН, Київ, 1931, 69.
6. Barannikov A. P. Ukrainian and South-Russian Gypsy Dialects. — Leningrad, 1934.
7. Баранников О. Українські та південно-російські циганські діалекти. — Изд. АН СССР, Ленинград, 1933, 72.
8. Баранников А. П. Цыганские элементы в русском воровском жаргоне. — Язык и литература, Ленинград, 1931, 139—158.
9. Бескровный В. М. Изучение индийских языков в Советском Союзе. — Языки Индии, Пакистана, Непала и Цейлона. Наука, Москва, 1968, 18—32.
10. Бескровный В. М. О влиянии иноязычной среды на индоарийские языки. (На материале цыганских числительных). — Народы Азии и Африки, Москва, 1974, № 4, 146—152.
11. Бескровный В. М. О вторичной префиксации глагола в индоарийском языке. (На материале цыганского языка). — Восточная филология, Москва, 1971, 14—20.
12. Бондалетов В. Д. Цыганизмы в составе условных языков. — Язык и общество, Саратов, 1967, 235—243.
13. Большой энциклопедический словарь. — Советская Энциклопедия, Москва, 1983, 2-е изд., 1600.
14. Вентцель Т. В. Лылвари пиро романы чиб. (Книга по цыганскому языку для малограмотных). — Учпедгиз, Москва, 1936, 60.
15. Ventzel T. V. The Gypsy language Trans. from the Russ. by Citman S. S. USSR Acad. of sciences. Inst. of Oriental studies. — Moscow, Nauka, 1983, 104 p (Languages of Asia a Africa).
16. Вентцель Т. В. Цыганский язык (севернорусский диалект). — Наука, Москва, 1964, 106.
17. Вентцель Т. В. Цыганский язык. — Большая советская энциклопедия, т. 28. Москва, 1978, 3-е изд. стр. 609.
18. Вентцель Т. В. Элементарно грамматика. — Второе переработ. изд. Учпедгиз, Москва, 1934.
19. Вентцель Т. В., Германо А. В. Лылвари пиро романи чиб. — Учпедгиз, Москва, 1934, 52.
20. Вентцель Т. В., Черенков Л. Н. Диалекты цыганского языка. — Языки Азии и Африки, кн. 1. Москва, 1976, 283—309.
21. Вентцель Т. В., Черенков Л. Н. Диалекты цыганского языка и их взаимоотношение с индийскими языками Индии. — Языки Индии, Пакистана, Непала и Цейлона. Материалы научн. конф. 18—20 января 1965 г., Москва, 1968, 417—432.
22. Вентцель Т. В., Черенков Л. Н. Об изучении цыганского языка. — Программа научной конференции по языкам Индии, Пакистана, Непала и Цейлона. Москва, 1965, 18—19.
23. Герман А. В. Библиография о цыганах. Указатель книг и статей с 1780 по 1930 г. Центриздат, Москва, 1930, 141.
24. Герман А. Дорожные знаки цыган. — Вокруг света (приложение к «Всемирному следопыту»), Москва, 1928, № 18, 287.

*) Iz obimne literature date su samo one bibliografske jedinice koje su relevantne za datu temu i sa kojima se autor neposredno upoznao.

25. Германо А. *Криго джибэн дадэнгиро*. — Нэво дром, Москва, 1932, № 4, 25.
26. Деметер Р. *Восточнороманское влияние на цыганский язык* (кэлдэрарский диалект). — Лимба и литература молдовеняске, Кишинев, 1967, № 2, 48—58.
27. *Демографический энциклопедический словарь*. — Советская Энциклопедия, Москва, 1985, 608.
28. Добровольский В. Н. *Киселевские цыгане*. — СПб., 1908.
29. Дударова Н. А. *Амари буты*. Букварё ваш перво бэрш сыкляибэн. Учпедгиз, Москва, 1932, 72.
30. Дударова Н. А. *Родно чиб*. Учпедгиз, Москва, 1933, 37.
31. Дударова Н., Панков Н. А. *Нэво Дром*. Букварё... Центриздат, Москва, 1928, 96.
32. Елисеев А. В. *О материалах для изучения цыган, собранных М. И. Кунаевым*. — СПб., 1884, 27.
33. Захидов А. *Несколько слов о говоре самаркандских цыган*. — Труды Самарк. ун-та, 1970, № 185, 223—230 (на тадж. яз.).
34. Истомин П. (Патканов). *Цыганский язык*. Грамматика и руководство. — Москва, 1900, 206.
35. *Каталог книг на цыганском языке*. — Госучпедгиз, Москва, 1937, 7.
36. Козлов В. И. *Национальности СССР*. — Статистика, Москва, 1975, 263.
37. Кузмин И. П. *Романы чиб*. — Учпедгиз, Москва, 1932.
38. *Конституция (основно законо) РСФСР*. — Рослитиздат, Москва, 1933, 48.
39. *Кочевнические знаки цыган*. — Вокруг света, Москва, 1897, № 22.
40. Лебедев Г. *Вашо романо печатно лыл*. — Нэво дром, Москва, 1930, № 2, 3—4.
41. Лоя Я. В. *О языке латвийских цыган*. — Программа научн. конф. по языкам Индии, Пакистана, Непала и Цейлона. Москва, 1965, 17—18.
42. Лоя Я. В. *О языке цыган Латвии*. — Языки Индии, Пакистана, Непала и Цейлона. Материалы научн. конф. 18—20 января 1965, Москва, 1968, 429—432.
43. Мануш-Белугин Л. *О влиянии балтийских языков на диалект латышских цыган*. — Изв. АН Латв. ССР, 1973, № 4, 124—139.
44. Мануш Л. *О контакте цыганского и венгерского языков*. — Сов. финно-угроведение, Таллин, 1979, № 4, 248—255.
45. Мусаев К. М. *Алфавиты языков народов СССР*. — Наука, Москва, 1965, 87.
46. *Опыт совершенствования алфавитов и орфографий языков народов СССР*. — Наука, Москва, 1982, 226.
47. Панков Н. А., Дударова Н. А. *Джиды буты*. Романо букварё. — Центриздат, Москва, 1930, 64.
48. Папазян В. П. *Армянские боша (цыгане)*. — Этнографическое обозрение, 1901, кн. 49.
49. Патканов К. П. *Цыгане. (Несколько слов о наречиях закавказских цыган боша и карачи)*. — СПб., 1887, 146.
50. Попандопуло В. К. *О языке московских цыган*. — Тип. Лаврова, Москва, 1877, 2.
51. *Романы Зоря*. Журнало. — Издание Центросовнацмена, Москва, 1927, № 1, 84.
52. *Романо альманахо*. Скэдыя А. Германо. — ГИХЛ, Москва, 1934, 144.
53. *Романо-русско-английско словарь*. — Нэво дром, Москва, 1932, № 4, 23.
54. *Романы-чай*, Инда. *Литературы на цыганском языке, изданная в СССР в 1927—1938 гг.* Обзоры и критические работы на русском и других языках. Указатель лит-ры на цыг. яз. Москва, 1965, рукопис.
55. Сабанеев Л. *Цыгане*. — Энциклопедический словарь Русского Библиографического Института Гранат. — 8-е изд. Том 45, часть третья, 499—507.

56. Саткевич Н. *Библиография о цыганах*. Указатель книг и статей с 1624 по 1966 гг. Рукопис.

57. Сергиевский М. В. *Из области языка русских цыган*. — Ученые записки Института языка и литературы, Лингв. секция РАНИОН, Москва, 1928, т. 3, 88—113.

58. Сергиевский М. В. *Романы азбука*. — Романи зоря, Москва, 1927, 1, 13—15.

59. Сергиевский М. В. *Цыганский язык*. Краткое руководство по грамматике и правописанию. — Центриздат, Москва, 1931, 85.

60. Сергиевский М. В., Баранников А. П. *Цыганско-русский словарь*. — Москва, 1938, 191.

61. *Советская политика за 10 лет по национальному вопросу в РСФСР*. — ГИЗ, Москва — Ленинград, 1928, 257—269.

62. Tošović Branko. *Rješavanje jezičkog pitanja u SSSR-u*. — Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1984, br. 5—6, 73—107.

63. Убрятова Е. И. *Некоторые вопросы графики и орфографии письменности языков народов СССР, пользующихся алфавитами на русской основе*. — АН СССР, Москва, 1959, 15.

64. Хансуваров И. *Латинизация — орудие ленинской национальной политики*. — Партиздат, Москва, 1932, 37.

65. *Цыганки, нищенствующие в Славонии*. — Нива, СПб., 1877, № 15, 243—245.

66. Чаранкоў Л. М. *Цыганскі дыялект у беларускім моўным асяродзі*. — Беларуская лінгвістыка, Минск, 1974, вып. 6.

67. Штибер Н. Г. *Русские цыгане*. Этнографический очерк. — Ежемесячное приложение к «Ниве», СПб., 1895, № 11, 519—554.

68. *Народонаселение стран мира*. Справочник. — 3-е изд., перераб. и доп. Финансы и статистика, Москва, 1983, 447 с.

69. Исаев М. И. *Социоллингвистические проблемы языков народов СССР*. — Высшая школа, Москва, 1982, 168.

70. Вентцель Т. В. *Цыганский язык*. — Языки народов СССР. Том первый. Наука, Москва, 1966, 659 с.; стр. 630—651.

Branko Tošović, Sarajevo — Jugoslavia

I ROMANI CHIB TA I ROMOLOGIA AN-I SOVIETIKANI UNIA

O rusikano studitro Stiber lekhla an-o b. 1895: »sare selä e Aziage girdë an-i Euröpa godisarindor te viäven la; numaj e Roma avile an-e Europaqi kontinënta bi godäqo vašo viäipe ja uštaipe nikasqo, ama jekvaxte bimangle te uštavel len manuš«.

An-i Mòskva o teàtro »Romen« pherdä 55 berš. An-i reprezentacia »Amen e Roma« (55 sezòne), i centrälo idëa si so e Roma gele tar kotar-i India pal-o kham, ta jekh kotor lenqo mukhle pesqe o kham thaj lile o drom, kotar ov iklöl. Gäja resle on an-i Rùsia. Avdive an-i Sovietikani Unia bešen 209.000 Roma (pal-o census kerdo an-o b. 1979). E dialëkte e romane chibäqe an-i USSR miazinen maškar pumenše ta e Roma halären lokhes jekh avres. Sar an-e aver thema, i romani chib si tel-i influënca e avere chibënqi. An-o sardivusno živipe, i rusikani chib lilä but fönkie e romane chibäqe. E stüdie sikaven so avdive an-i USSR 59,1% e Romenqe janen rusikane, ar-o vaxt ka 79% dikhen i romani pumare diaqere chibäqe. E Roma si sikle te dikhen sa trujal lenše praktik thaj real, ta odolesqe nane len but lava e abstraktone ta etikane nocienqe. Isi numaj 400 či 600 lava indikane žarača. O studitro Sergejevski sikavdä so i romani chib nane la lav akala nocienqe: *dud* (ja *dudipe*), [vazduh/air], *javin*, *disöpe*, *kustik* e *devlesqi*, [oluja/storm], *jag* e *devlesqi*, *luludi* thaj aver... I fonologikani sistëma e romane chibäqiri si kerdi kotar 5 vokäle ta 42 konsonante.

O sovietikano gavanman mukhlâ decizia te kerdöl lekhipe e çhibênqe bi lekhiņasqe tradiciaqo. E romane çhibâqe lilâ pe te kerel i alfabetâ o Sergejevski an-o b. 1926, pal-i bâza e çhibâqi e Moskvaqe Romenqerâqi. Gâja, sevie an-o sumnal, jekh kotor e Romenqo şaj istemânsas pumaro lekhipe. Okonaşar, starti-sardâ jekh intensivo edukaciaqo, ediciaqo ta kulturaqo aktivipe. An-o b. 1926 te-melisâilo o »Sare-Rusiaqo Phand e Romenqo«. Paleder, an-o b. 1929, ştampisâilo o angluno rusikano nakhaipe jekhe gilâqo romane poetasqerâqo. Paleder pelo o aktivipe thaj achilo numaj o teatro »Romen«.

Branko Tošović, Sarajevo — Yugoslavia

ROMANY LANGUAGE AND ROMOLOGY IN SOVIET UNION

— Summary —

The russian scholar Štibera said in 1895: »All Asian peoples... came to Europe as conquerors. Only the Romanies came to the European continent with no intention to conquer or enslave anybody, but, at the same time, with no intention to become anyone's subjects.«

The »Romen« theatre has existed in Moscow for 56 years. The performance »We the Romanies« (55th season) is dominated by the idea that Romanies moved from India in search of the sun, but one part of them gave up the idea of following the sun and went in the direction where it rises. This is how this group came to Russia. There are 209.000 of Romanies living today in the Soviet Union according to the 1979 census. The Romany language dialects in the USSR are very similar, and the Romanies can easily understand one another. Similar to the situation in other countries, their language was under strong influence from the language of the country in which they live. The Russian language has replaced the Romany language in many everyday functions. Investigations show that today in the USSR 59,1% of the Romany population can speak Russian, yet 79% consider Romany to be their mother tongue. Romanies are used to taking things realistically and practically. Therefore they have only few words for expressing abstract and ethical concepts. There is a surprisingly small number of words with Indian origin (some 400 to 600 words). Sergijevski points to the fact that the Romanies lack words for light, air, morning, dawn, rainbow, storm, lightning, flowers etc. The phonological system of the Romany language consists of 5 phonemes for vowels and 42 phonemes for consonants.

The Soviet government has made a decision that all the languages with no tradition in writing should undergo literacy process. The creation of the Romany language alphabet was undertaken by M. V. Sergijevski in the autumn of 1926. He devised an alphabet on the basis of the Moscow Romany language. For the first time one part of all Romanies in the world had a chance to use their own alphabet. Since then, intensive educational, publishing, cultural and other activities have started. In 1926 the Romany Pan Russian Association was formed and in 1929 a first translation of a poem written by a Romany poet was published. This activity decreased later on so that only the »Romen« theatre remained. By 1966 a total of 2.432 works on Romanies had been published in the USSR.

Бранко Тошович, г. Сараево, Югославия

ЦЫГАНСКИЙ ЯЗЫК И ЦЫГАНОВЕДЕНИЕ В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ

— Резюме —

Русский исследователь Штибера в 1895 году сказал: »Все азиатские народы ... прорывались в Европу с захватническими намерениями: только цыгане пришли на европейский континент без какой-либо мысли об освоении или порабощении кого-либо, но одновременно и без малейшего желания подчиниться кому-нибудь«.

В Москве уже 55 лет работает театр »Ромэн«. В спектакле »Мы цыгане« /55-й сезон/ доминирует мысль, что цыгане двинулись из Индии за солнцем, но одна часть не пошла вслед за солнцем, а направилась к месту восхода солнца. Так они дошли до России. Сегодня в СССР живёт 209000 цыган, согласно данным переписи населения в 1979 году. Дialectы цыганского языка в СССР достаточно близки, и цыгане легко понимают друг друга. Как и в других странах, цыганский язык в СССР оказался под сильным влиянием домашних языков. И русский язык в ежедневном обиходе занял многие функции цыганского языка. Исследования указывают на то, что сегодня в СССР 59,1% цыган владеют русским языком, хотя 79% цыганского населения считает родным языком цыганский. Цыгане привыкли на всё окружающее смотреть реально и практически, поэтому в их языке мало слов, выражающих абстрактные и этические понятия. Удивляет весьма малое количество слов с корнями индийского происхождения. /Эта цифра варьирует от 400 до 600 слов/. Исследователь Сергиевский подчёркивает, что у цыган нет своих слов для выражения понятий »свет«, »воздух«, »утро«, »заря«, »радуга«, »буря«, »молния«, »цветы« и др. Фонологическая система цыганского языка состоит из 5 гласных фонем и 42 согласных фонем.

Советская власть приняла решение о создании письменности для языков без письменной традиции. Разработкой азбуки цыганского языка занялся М. В. Сергиевский осенью 1926 года. На базе языка московских цыган он составил проект азбуки. Таким образом одна часть цыган впервые в мире получила возможность пользоваться своим письмом. С тех пор начинается интенсивная просветительная, издательская, культурная и другие виды деятельности. В 1926 году формируется Всероссийский союз цыган, после этого в 1929 году печатается первый перевод на русском языке стихотворения одного цыганского поэта. Позднее эта деятельность затихает, и остаётся только театр »Ромэн«. До 1966 года в СССР в общей сложности опубликовано 2432 работы о цыганах.